

EL VOCABULARI JURÍDIC DEL LLIBRE DE LES COSTUMS DE TORTOSA (MS. DE 1272)

per Carles DUARTE I MONTSERRAT

Cap de la Secció d'Estudis de Llengua Catalana i Llenguatge Administratiu de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya

---

- I. *El llenguatge jurídic català medieval.*
- II. *El Llibre de les Costums de Tortosa*
- III. *La importància lingüística del ms. de 1272 del Llibre de les Costums de Tortosa*
- IV. *Trets del vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa*
- V. *Mostra del vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa*

L'article que amb aquests mots iniciem té com a objecte de presentar algunes dades d'ordre lingüístic relatives al ms. de 1272, conegut amb el nom de *Consuetudines Dertosae*, del *Llibre de les Costums de Tortosa*, les quals dades pretenen de ser una nova aportació al coneixement de les característiques del llenguatge jurídic català durant l'Edat Mitjana.

I

El llenguatge jurídic català medieval

Per situar adequadament aquest estudi, el començarem recordant breument les fases d'evolució del llenguatge jurídic català medieval,¹ en el si del qual inserirem després el *Llibre de les Costums de Tortosa*.

El primer document escrit en català de què tenim notícia és un fragment d'una traducció literal del segle XII del *Llibre jutge* o *Liber iudiciorum*.²

1. Veg. Carles DUARTE I MONTSERRAT, *El català llengua de l'Administració*, Barcelona (Ed. Indesinenter) 1980; i Josep Enric REBÉS I SOLÉ, Valentí SALLAS I CAPMANY i Carles DUARTE I MONTSERRAT, *Formulari de procediment administratiu*, Barcelona (Escola d'Administració Pública de Catalunya) 1982.

2. Veg. Anscari M. MUNDÓ, *Un monument antiquíssim de la llengua catalana*, dins «Serra d'Or», any II (1960), núm. 6, ps. 22-23, i l'edició completa del fragment trobat que publica el mateix autor dins el vol. III de la *Miscel·lània Aramon i Serra*, «Estudis Universitaris Catalans», Curial Edicions Catalanes.

Podem dir, doncs, que la tradició del llenguatge jurídic català té com a primera fita el més antic document redactat en català que ha estat conservat.

Tot i així, prou sabem que hom parla de l'existència del català des del segle IX, perquè aleshores ja era una llengua diferent del llatí vulgar. I si n'estem convençuts, és en gran part perquè n'hi ha testimonis evidents en textos llatins medievals de les terres catalanes. El llatí medieval ens mostra ara i adés unes petites però inequívokes mostres que la llengua parlada pel poble ja no era el llatí sinó el català, força abans del segle XII. Cal dir, a més, que molts dels documents llatins medievals que ens permeten d'assegurar l'existència del català prèvia a l'esmentada versió literal del *Libre jutge* són de tipus jurídic.

D'altra banda, afegim a això que hem dit fins ara que hom considera que la consciència de la distinció entre el llatí i el català està vinculada a la *Renovatio* carolíngia (segles VIII-IX), la qual comportà una revisió del llatí que l'allunyà més de les llengües romàniques.³

En un altre sentit, la introducció del català en l'àmbit de la llengua escrita, de la qual el fragment esmentat del *Libre jutge* és el primer testimoni, ha estat posada en relació⁴ amb la superació del monopoli de l'escriptura exercit fins aleshores per l'Església, amb l'aparició de la lectura privada i d'heretgies (càtars i valdesos) que propiciaven l'ús de les llengües vernacles en les activitats religioses.

I després del fragment del *Libre jutge*? De fet, l'esmentada versió del *Libre jutge* inaugura una primera fase d'evolució que no es clourà fins a mitjan segle XIII. Es tracta d'una etapa reblerta de documents jurídics breus en català, amb un gran predomini de l'ús del llatí en aquest àmbit i una notable inseguretat lingüística en el llenguatge jurídic català.

Una ràpida repassada dels documents catalans que coneixem d'aquesta època⁵ ens confirmarà aquests trets i ens demostrarà, encara, que és precisament en l'activitat jurídica i en l'activitat religiosa on el català farà els seus primers passos en el camí devers la seva extensió com a llengua escrita.

A partir de la segona meitat del segle XIII, entrem en una etapa amb un fort impuls i un notable creixement. Sí, des de mitjan segle XIII, amb la traducció catalana dels *Usatges de Barcelona*, fins a mitjan segle XIV, moment en què la Cancelleria Reial passa al primer pla de la prosa catalana coetània, el llenguatge jurídic català viu una fase caracteritzada per la seva incorporació a textos de gran extensió, on es va perfilant un vocabulari jurídic precís i coherent i on la sintaxi ens apar encara francament immadura, no debades la petjada que deixà Ramon Llull en la prosa catalana medieval queda una mica aïllada per manca de la continuïtat i de la generalització que hom n'hauria pogut esperar.⁶ D'altra banda, el català estendrà l'àmbit geogràfic del seu

3. Veg. Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana*, vol. I, Barcelona (Edicions 62), 1982, ps. 145-151.

4. *Ibidem*, ps. 188-191.

5. Cf. per exemple Paul RUSSELL-GEBBET, *Mediaeval catalan linguistic texts*, Londres (Dolphin Book) 1965.

6. Veg. Josep M. NADAL i Modest PRATS, *op. cit.*, ps. 301-356, especialment ps. 355-356.

ús jurídic amb la seva implantació en nous territoris (Illes Balears, País Valencià...).

Si dèiem que en aquesta etapa es constata una certa immaturitat sintàctica, aquest manquement quedarà esmenat en l'etapa immediatament posterior, que abraça de mitjan segle XIV a mitjan segle XV i que té com a subjecte fonamental la Cancelleria Reial, porta d'entrada de l'Humanisme a les terres catalanes, sobretot a partir de 1380.

El model de prosa ciceronià es difingué entre els humanistes de la Cancelleria i aquesta influència generarà una veritable revolució de la prosa administrativa, que, gràcies a un important esforç de poliment, d'elegància i de precisió, esdevindrà el model supraregional per a tota la prosa catalana coetània.

Personalitats tan rellevants com Bernat Metge, Bernat Miquel, Bartomeu Sirvent, Guillem Ponç, etc. acompliran una funció important en aquest procés.

Per fi, a partir de mitjan segle XV el llenguatge jurídic català viurà una doble crisi: *a*) de norma lingüística, amb la introducció de llatinismes (per exemple: els tractaments de càrrecs en *-íssim/a*), conseqüència de l'extraordinària implantació de l'humanisme, *b*) de vitalitat d'ús, per raó de la competència que en aquest punt plantejarà el castellà, molt limitadament d'entrada (només amb una certa força a partir de Ferran II, que envià, sempre excepcionalment, cartes en castellà adreçades a autoritats i funcionaris del país) però després del darrer terç del segle XVII amb més intensitat.

II

El Llibre de les Costums de Tortosa

a) El context històric

Podem dir que, en certa manera, la història del *Llibre de les Costums de Tortosa* comença amb la conquesta de Tortosa l'any 1148⁷ per un exèrcit tripartit: *a*) Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i sobirà d'Aragó; *b*) Guillem Ramon de Montcada, membre d'una de les cases nobiliars catalanes més importants; *c*) la República de Gènova.

Dins quin moment històric cal inserir la conquesta de Tortosa?⁸ D'ençà de l'any 1131, Ramon Berenguer IV és comte de Barcelona, en succeir el seu pare, Ramon Berenguer III. Ben aviat esdevindrà príncep d'Aragó, tot enfrontant-se amb el difícil problema que originà l'herència d'Alfons I el Batallador, mort sense fills ni nebots. Com sabem, Alfons el Batallador deixà com a hereus el Sant Sepulcre, l'Hospital de pobres i el Temple de Jerusalem. En realitat, es féu càrrec de la corona Ramir II, germà del Batallador, el

7. Veg. Percy E. SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, dins E. BAGUÉ-J. CABESTANY-P. E. SCHRAMM, *Els primers Comtes-Reis*, Barcelona (Ed. Vicens-Vives) 1980.²

8. *Ibidem*, ps. 1-21.

qual tingué una filla, Peronella, que fou casada amb el nostre Ramon Berenguer IV en unes noces vinculades al naixement de la confederació de Catalunya i Aragó. Tanmateix, quedava pendent l'afer de l'herència del Batallador, i és En Ramon Berenguer IV qui el resol en signar uns acords de primer (1140) amb els Ordes del Sant Sepulcre i de l'Hospital de pobres, després (1143) amb els Templers.

La situació de poder assolida, doncs, per Ramon Berenguer IV li permeté d'emprendre la conquesta de territoris que romanien sota el domini musulmà.

Al llarg d'un període de temps força llarg, que abraça pràcticament de l'inici del segle IX (conquesta de Barcelona, 801) fins a la primera meitat del segle XII, les fronteres dels cristians i dels sarraïns dins Catalunya són gairebé estables (els comtes catalans, emperò, es dediquen a una intensa tasca de repoblament, i, a més, es produeixen sovint atacs d'un o altre bàndol) i aquesta estabilitat és la que ens permet de distingir la Catalunya Vella, al nord del Montsec (la conquerida pels cristians abans de l'inici d'aquest període), de la Catalunya Nova, al sud del Montsec (la conquerida pels cristians després d'aquest període). Ara Ramon Berenguer IV podia trencar aquest equilibri (ja modificat l'any 1118 per Ramon Berenguer III en ocupar Tarragona) i això és el que es proposà de fer: l'any 1148 es conquereix Tortosa; el 1149, Lleida i Fraga; l'any 1153, Siurana.

En dur a terme la conquesta de Tortosa, ben difícil, per raó de la resistència dels musulmans al castell de la Suda, s'atorgà una carta als musulmans per la qual podien continuar vivint-hi, però als ravals. També es féu una carta de franquesa per als jueus. En tot cas, el document primerenc que ens interessa més com a antecedent del *Llibre de les Costums de Tortosa* és la carta de població atorgada als tortosins l'any 1149,⁹ primera de la seva mena, a la qual seguiren les de Lleida 1150, Balaguer 1174, etc. En aquell document, nucli originari dels *Costums* posteriors, s'hi esmenta ja l'existència d'uns costums locals.

D'altra banda, cal recordar la barreja sorprenent de comunitats humanes en la Tortosa del segle XII. D'una banda els pobladors musulmans i jueus, que hi vivien abans de la conquesta; de l'altra els catalans, occitans, normands, bretons i anglesos¹⁰ que participaren en la conquesta o hi arribaren després amb el desig d'aprofitar les grans possibilitats de progrés que ofería una ciutat com Tortosa que hom maldava per repoblar amb cristians.

Cap a l'any 1181, l'Orde del Templers, del qual hem vist ja (en l'afer de l'herència d'Alfons el Batallador) que disposava d'una gran influència en les terres catalano-aragoneses, i a través dels pactes signats amb Ramon Berenguer IV per a la conquesta de terres musulmanes, esdevé (juntament amb els Montcada) senyor de Tortosa. D'ençà d'aleshores i fins a l'any 1272 (amb la Composició de Josa) hi ha una disputa permanent entre els senyors del

9. Veg. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *Història de la producció del Dret català fins al Decret de Nova Planta*, Girona (Col·legi Universitari de Girona-Universitat Autònoma de Barcelona) 1978, p. 20.

10. Ramon MIRAVALL, *Immigració britànica a Tortosa* (segle XII), Barcelona (Rafael Dalmau Editor) 1980.

territori de Tortosa d'una banda (l'Orde dels Templers i una branca dels Montcada) i entre ells i els ciutadans de l'altra.

Mentrestant, s'havien anat succeint els regnats d'Alfons el Cast (1162-1196)¹¹ —esdevingut marquès de Provença l'any 1167, després de la mort de Ramon Berenguer III de Provença— i de Pere el Catòlic (1196-1213)¹² —participa en la batalla de *Las Navas de Tolosa* (1212) i mort en la batalla de Muret (1213) lluitant al costat dels occitans contra els francesos durant l'anomenada croada del albigesos—, i d'ençà de l'any 1213 era Jaume I¹³ qui regnava (els primers anys amb la regència de Sanç I de Roselló-Cerdanya) —conqueridor de Mallorca (1229), Eivissa (1235), València (1239)...

Jesús Massip¹⁴ ens forneix una cronologia dels fets que al llarg del regnat de Jaume I afecten l'esmentada disputa entre senyors i ciutadans:

1) L'any 1219 el Papa Honori III confirma, a través d'una butlla datada a Viterbo, a instàncies dels ciutadans, les llibertats de Tortosa;

2) L'any 1241 s'arriba al compromís i a la sentència de Flix, acord posterior a la primera topada entre la senyoria i els ciutadans de Tortosa;

3) L'any 1262 sorgeix un altre cop obertament la qüestió i el Papa Urbà IV nomena per butlla el bisbe de Saragossa com a àrbitre; en surt una sentència, que és apel·lada pels ciutadans;

4) L'any 1272, amb la Composició de Josa, es clou el plet i s'encarrega als notaris Tamarit i Gil la primera redacció oficial del *Llibre de les costums de Tortosa*, que de fet, per la rapidesa amb què apareix, deduïm que ja es devia estar preparant a partir de l'any 1262 aproximadament.

b) El *Llibre de les Costums de Tortosa* i el dret català medieval

En un primer moment, cal situar el *Llibre de les Costums de Tortosa* en el si de la gran tradició de *Costums* o *Consuetudines* que ens forneix el dret català medieval,¹⁵ tradició de la qual formen part els *Costums de Lleida* o *Consuetudines Ilerdenses*, 1128; els *Costums de Tàrraga* o *Mores et Consuetudines ville Tarege*, 1242; els *Costums de Perpinyà* o *Consuetudines Perpiniani*, 1246; els *Costums d'Horta de Sant Joan* o *Consuetudines et Usancias de Orta*, 1296; els *Costums de la batlia de Miravet*, la primera redacció dels quals, ja en català, és de 1319; els *Costums de Girona* o *Consuetudines diocesis Gerundensis*, 1430, etc.

Però reculem una mica en el temps i estudiem els antecedents del *costums*

11. E. BAGUÉ-J. CABESTANY-P. E. SCHRAMM, *op. cit.*, ps. 75-95.

12. *ibidem*, ps. 107-145.

13. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona (Ed. Vicens-Vives) 1980.

14. Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *Justificació*, a l'edició facsímil de les *Consuetudines Dertosa* («*Llibre de les Costums de Tortosa*»), Tarragona (Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV») 1972.

15. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *op. cit.*, ps. 37-51.

dins la història del dret català medieval, car només així podrem arribar a apreciar amb justesa els components i la funció dels dits codis.

Si cercàvem un codi legislatiu clau en la història del dret català anterior al *Llibre de les Costums de Tortosa*, de segur que hi hauria un acord a atorgar aquesta consideració als *Usatges de Barcelona* (c. 1150), que, essent redactats en un principi perquè fossin aplicats al comtat estricte de Barcelona, a poc a poc, anaren estenent el seu àmbit fins a esdevenir un dels factors importants que cal tenir en compte per comprendre la unificació política que es produeix al Principat durant l'Edat Mitjana.

Els *Usatges de Barcelona*, si bé són descendents d'una tradició feudal, en representen alhora una superació¹⁶ i constitueixen un dels suports constants dels costums locals a què ens referim, ja d'ençà dels primers que coneixem (els de Lleida).¹⁷ Perquè quedi clar aquest aspecte, reproduïm tot seguit dos fragments del *Llibre de les Costums de Tortosa*: 1) «Per les quals costums, dementre que basten, deuen ésser defenitz primerament e determinatz e acabatz totz los pleytz de la ciutat de Tortosa e de totz sos térmens per juy e per sentència dels ciutadans, e, là on les custumes no basten, per los Usages de Barcelona que en aquest libre són escritz» (2r); 2) «Lo veguer o son delegat iura que, en la sua aministració de la vegueria, tenrà e guardarà raon e iustícia a totz hòmens xians, iueus e a sarrayns o a cascunes persones quals que sien o de qual que lloc sien o seran que aien pleyt en Tortosa ne en son termen, segons les custumes de Tortosa mentre basten, e, en defalimnt d'eles, segons los Usages de Barcelona que en aquest libre són escritz, e, en defalimnt de les custumes e del (sic) usages davanditz, segons dret» (9r).

D'altra banda, si reculàvem encara una mica més enllà del *Usatges* però en tot cas no abans del segle XI, trobaríem diverses formes jurídiques catalanes certament interessants:¹⁸ 1) les *convenientiae*, pactes que palliaven l'afebliment de la justícia pública i que són un antecedent del sistema de lleis paccionades ben característic del dret medieval català; 2) els *pactes de pau i de treva*, aquests darrers d'origen català; 3) les *cartes de poblament i de franquesa*, que afecten la distribució dels territoris conquerits durant la Reconquesta i les primeres formes de regiment jurídic que s'hi estableixen; aquestes cartes són, com ja hem comentat per al cas tortosí, un dels fonaments dels costums locals posteriors.

Posteriorment als *Usatges*, convé de destacar:¹⁹ 1) la *recepció del dret comú*, retrobament de la doctrina del dret comú romà, que, al costat d'una major elaboració, implicava una més gran concentració del poder en el sobirà,

16. Carles DUARTE I MONTSERRAT, *El català llengua de l'Administració*, ps. 23-27.

17. J. L. GARRIGA I LLAMBI, dins el seu article *Diferències entre les Consuetudines Ilerdenses i les d'Horta i Miravet*, publicat a la *Miscel·lània Borrell i Soler*, Barcelona (Institut d'Estudis Catalans) 1962, ps. 181-188, ens forneix l'estructura de les *Consuetudines Ilerdenses*: «Consta d'un prefaci, d'una rúbrica inicial i de tres llibres de Costums. En el primer, hi figuren els Privilegis reials i les Cartes-Pobles; en el segon, els costums escrits i les ordinacions dels Cònsols; en el tercer, els costums no escrits i normes per a l'aplicació dels Usatges, les lleis godes i les romanes» (ps. 184).

18. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *op. cit.*, ps. 12-20.

19. *Ibidem*, ps. 28-36. Els *Costums de Tortosa* constitueixen un exemple molt notable de la transcendència del dret comú en la legislació catalana medieval.

cosa a la qual s'oposaven els senyors feudals, que no pogueren impedir, nogensmenys, que fos reconeguda l'any 1409 com a font supletòria; 2) la *legislació reial* (pragmàtiques, privilegis, sentències arbitrals, etc.); 3) la *legislació de les Corts* (*constitucions* —lleis proposades pel rei i abonades per les Corts—, *capítols de Cort* —acords proposats per les Corts i acceptats pel rei— i *actes de Cort* —modificacions per les Corts de les disposicions reials, les quals, d'aquesta manera, esdevenien més sòlides—); 4) els *costums locals*, als quals pertany el *Llibre de les costums de Tortosa*.

Paral·lelament, hem d'esmentar les *ordinacions municipals*, els *processos judicials* i el *dret marítim*, sector en el si del qual excel·leix imponent el *Llibre del Consolat de Mar*.

c) Els manuscrits del *Llibre de les Costums de Tortosa*

Ja hem fet referència a l'únic manuscrit del *Llibre de les Costums de Tortosa* que hem estudiat en aquesta ocasió: el més antic, és a dir, el de l'any 1272 (cf. s.v. CLAMAR nota 2). Tanmateix, aquesta presentació ens semblava incompleta, si no comentàvem, encara que fos breument, els altres manuscrits de què tenim notícia. En realitat, només hi ha dos manuscrits conservats i ambdós es troben a l'Arxiu Municipal de Tortosa, l'un és el de l'any 1272; l'altre, el de 1277-79. Fora d'aquests dos manuscrits, però, hi ha testimonis de 3 manuscrits diferents, que no han estat conservats: el *Llibre de la Cadena*, extraviat durant la revolta de 1854, i encara uns altres dos del segle XIV, també perduts.

El treball de recerca del professor Massip²⁰ ens duu a opinar que el text d'aquests tres manuscrits desapareguts és el definitiu i, doncs, es tracta de manuscrits posteriors als dos conservats.

El manuscrit més antic dels conservats (1272), el que hem estudiat aquí nosaltres, és alhora el que té una presentació més noble i l'anomenem *Consuetudines Dertosae*. Entre el *Consuetudines Dertosae* i el manuscrit conegut com a *Llibre de les costums de Tortosa* (1277-79), amb el text definitiu (és per això que hom li dona també el nom oficial i definitiu), hi ha, essencialment, la *Sentència arbitral* del dia 15 de maig de 1277, que introdueix les darreres modificacions al text del *Consuetudines Dertosae*, les quals representen l'acabament de la disputa a què ens hem referit dins l'apartat dedicat al context històric del document. Ara bé, la *Sentència arbitral*, que conservem íntegrament en un pergami escrit en llatí, només recull aquelles modificacions que hom considera de fons: «les reprovacions referides especialment a competència dels Veguers i Batlles, ciutadans i Prohoms (sempre la qüestió de la judicatura en primer lloc) i la reducció dels excessos en la pretensió ciutadana»,²¹ mentre que les supressions o els aclariments formals no consten dins

20. Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *La gestació dels codis de 1272 i 1299*, dins *Costums de Tortosa* (Centre Associat de Tortosa de la Universitat Nacional d'Educació a Distància) 1979, ps. 64-115.

21. *Ibidem*, ps. 80.

la *Sentència*: supressió i rectificació d'errors del copista, eliminació de les expressions en llatí i dels paràgrafs reiteratius, etc.

Per acabar, volem fer esment de la condició especialment interessant del manuscrit de 1277-79, immediatament posterior a la *Sentència arbitral*: és un manuscrit menys noble que el de 1272 (les dimensions del còdex són més reduïdes, el tipus de lletra i la mena de paper són d'una qualitat inferior, hi ha esmenes fetes damunt el paper encloses contemporàniament a la primera redacció d'aquest manuscrit —la tinta ens ho demostra—, hi ha una pàgina afegida —enganxada— a l'inici del manuscrit, també coetàniament), cosa que ha provocat que hom pensés en la possibilitat que es tracti del manuscrit de treball usat pels àrbitres de l'esmentada *Sentència arbitral* de maig de mil dos-cents setanta-set.

III

La importància lingüística del ms. de 1272 del Llibre de les Costums de Tortosa

La primera afirmació que hem de fer en aquest sentit és que es tracta d'un dels manuscrits més venerables dels escrits en llengua catalana, a la qual aporta nombroses primeres datacions de mots.

La importància amb què valorem aquest manuscrit creix quan hi afegim que constitueix la primera versió coneguda de l'esmentat codi i que el text català no sembla, doncs, cap traducció d'una versió més antiga en llatí (com succeeix en el cas dels Usatges de Barcelona).

Encara, dos nous fets ens mouen a interessar-nos especialment per aquest manuscrit: *a*) la seva gran extensió (300 folis), *b*) que encara no ha estat objecte d'investigació des del punt de vista lingüístic.²²

Si reprenguem aquelles fases d'evolució del llenguatge jurídic medieval que hem presentat en el primer apartat d'aquest treball, situarem aquest manuscrit entre els documents més representatius de la segona etapa d'aquell procés d'evolució.

Del punt de vista lingüístic, els trets fonamentals per a la caracterització d'aquest manuscrit coincideixen en gran part amb els del període en què s'insereix.

Hom pot arribar a concloure en principi que la llengua utilitzada en la redacció del document és vacillant des del punt de vista de la representació

22. Recordem que tant el *Diccionari-Català-Valencià-Balear* d'Antoni M. ALCOVER i FRANCESC de B. MOLL (DCVB) com el *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* del professor Joan Coromines (DECat.) han estat elaborats partint, pel que fa als *Costums de Tortosa*, de l'edició que en publicà B. Oliver, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, Madrid 1881. I B. Oliver fa la seva edició damunt de la de 1539, tot i que en una nota a la introducció diu que ha trobat un manuscrit amb data de 1272, que és el que hem estudiat nosaltres en aquesta ocasió i que es conserva en l'Arxiu Municipal de Tortosa.

gràfica dels sons (pòsem per cas: *disapte* —10r, 14 a— i *disabte* —10r, 17 a—), des del punt de vista fonològic (per exemple: *raon* —9r, 18b— i *raó* —15r, 22b—; recordem que en aquest document és general el manteniment de les *-n* finals postvocàliques: *termen* —3r, 19-20a—, *ciutadan* —11r, 24-25b—, etc.), des del punt de vista morfològic (per exemple: *trer* —3r, 5a— i *traure* —2v, 19— 20b) i des del punt de vista sintàctic (construccions poc reeixides: «Los presoners que seran preses o detengutz en la Çuda per qualque raon; deu devalar lo veguer totz dies que cort se tenga; per lo veguer e per los pròmens per menar o en traytar son pleyt» —12r, 28b-12v, 6a— o bé «En nuyl altre cas lo veguer ne el saig no és creegut sens testimonis; si no e-ls cases desús ditz, et e-l (sic) altres capítols és creegut lo veguer que sexegen a enant après d'aquest» —16r, 7-14b—; hi hem respectat la puntuació del manuscrit), però sembla, un altre cop en principi, que el vocabulari és més madur que no pas els altres aspectes adés comentats i que precisament en la part pròpiament jurídica del vocabulari és on aquesta maduresa ens apar més consistent.

IV

Trets del vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa

L'anàlisi dels trets del vocabulari del *Llibre de les Costums de Tortosa*, que podreu confrontar després sobre la mostra que en fornim en l'apartat següent d'aquest article, l'hem de fer partint de l'espai que ocupa i del moment que representa aquesta obra en la història del llenguatge jurídic català. Des d'aquest punt de vista, es tracta d'un testimoni d'una fase de creixement. Hi trobem, doncs, uns lligams forts amb el llatí medieval i uns tempteigs, en aquest cas en un avançat camí cap a la maturitat, sobre qüestions d'ordre divers (derivatives, fraseològiques, etc.)

Comentem, però, separadament les constants més representatives que hi hem trobat.

a) Cultismes

No hi ha dubte que els llenguatges tècnics tenen de manera habitual un component de cultismes important dins del seu vocabulari. Afegim-hi que en el cas d'una llengua que comença lentament i progressiva de caminar per usos escrits i tècnics, després d'haver-ne estat marginada quatre segles, aquest recurs al cultisme és fonamental, i gairebé en depèn. Recordem ara com a cas ben significatiu el de Ramon Llull, el qual, en introduir la llengua catalana en el món de l'especulació, es trobà empès al manlleu i a l'adaptació de molts cultismes.²³

23. Veg., per exemple, Antoni M. BADIA i MARGARIT-Francesc de B. MOLL, *La llen-*

En el cas del manuscrit de 1272 del *Llibre de les Costums de Tortosa*, que precedeix en el temps de manera immediata l'obra de Ramon Llull, hi trobem, per exemple, cultismes de l'ordre de: *absolució* (27r, 26-27a), *actor* (33r, 23b), *autenticar* (46v, 5b), *diligència* (26r, 26b), *domicili* (33r, 6b), *estimació* (18v, 13b), *estipulació* (31r, 21b), *exacció* (29r, 20a), *fisc* (25r, 21-23a), *ignorància* (45v, 26b), *instància* (41r, 13b), *judicial* (13v, 25a), *(l)legítima* (48v, 17b), *maquinació* (46v, 20a), *menció* (48v, 7b), *negligent* (26r, 16b), *obligació* (24r, 18a), *pronunciar* (27r, 22a), *públic* (27r, 13a), *restituir* (30v, 20-21b), *revocar* (7r, 12a), *sentència* (28v, 14-15a), *subscripció* (28r, 10b), *taxar* (28v, 28b) i *tutor* (27v, 11b).

b) Sinonímia

Un altre tret del vocabulari jurídic del *Llibre de les Costums de Tortosa* és l'abundor de mots usats amb un mateix significat.

Aquest és, per exemple, el cas de: *actor*=*demanador*=*clamador*=*clamant*=*clamater*. Perquè ens adonem que realment hi existia una identitat en el significat, repassem alguns fragments del ms. on aquests mots apareguin: «l'*actor*, so és lo *demanador*, deu provar per cartes o per testimonis o per escriptures públiques que...» (46r), «Est si per aventura serà l'*actor* present e el reus absent enaxí que sentència donar no s.i pusca, lo dit *clamador* deu ésser més en possessió dels béns axí com dit és desús» (41r), etc.

c) Vacil·lació

L'existència de diversos sinònims per a l'expressió d'un mateix concepte ens mena immediatament al reconeixement d'una indecisió a l'hora de triar-ne un com a representatiu. És cert, en tot cas, que en el llenguatge jurídic i administratiu detectem una tendència a utilitzar fórmules redundants, potser pel deler de precisió que l'inspira. També és veritat que la utilització de sinònims esdevingué un tret estilístic força general en els textos medievals i renaixentistes. En tot cas, cal exercir un control i afavorir el predomini d'una forma, que tindrà un ús més generalitzat.

D'aquesta vacil·lació, en aquest cas en un nivell derivatiu, en són testimonis els casos suara esmentats de *clamador*=*clamater*.

Des d'un altre punt de vista, l'esmentada vacil·lació es fa palesa en el mot *usdefruit*, que prové de la fórmula llatina redundant *ususfructus* i que trobem en el nostre manuscrit en contextos immediats en les formes següents: *usus de fruit*, *usus de fruits*, *usus dels fruits*, *usu fruit* i *usus fruit* (folis 85 i 86).

---

gua de Ramon Llull, dins Ramon Llull, *Obres Essencials*, 2 vols., Barcelona (Editorial Selecta), 2n. vol. 1960, ps. 1.299-1.358.

d) Creativitat i matisació

Entre els valors més remarcables des d'una perspectiva lingüística del manuscrit objecte d'estudi, hi ha l'esperit de creació i de matisació, del qual són mostres la presència de certs mots i el sentit amb què s'usen.

És el cas, per exemple, dels mots *acórrer* «acudir a pagar un deute»: «lo veguer deu fer saber al deutor s.y vol acorre e, s.i vol acorre e diu: «jo.y acorreré», los júgies deuen-li assignar dia que aia pagatz son creador» (14r) o *bovalatge* «tros de terra tancat per a pastura» «Rúbrica de les pastures e del bovalatge de la ciutat de Tortosa» (8v).

Pel que fa a la matisació, és interessant i clara la que hi existeix entre els *ciudadans* i els *habitadors*. *Ciudadà*: «ciudadan és dit qui és nat dintre en Tortosa e n sos térmens, atressí és dit e és ciudadan tot altre hom qui en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat per .X. ayns o plus» (30r). *Habitador*: «Habitador és dit tot hom qui ab cor e ab volentat ab son alberch se'n ven estar en Tortosa o en sos térmens e fa aquí lur maior estàgie e lur maior residència» (30r).

e) Locucions i frases fetes

Aplego sota aquest encapçalament un seguit de combinacions de formes lingüístiques l'existència de les quals, complint sovint una funció de veritables falques, ens dóna una informació sobre l'estat de maduresa de la llengua usada en els *Costums*.

Aquestes locucions són de vegades estrictament verbals, com ara *moure demanda/acció* («ne accion ne demanda en nul loch la una partt contra l'altre no.n pot aver ne moure» —31r—, «no u pot fer ne deu, ne val demanda que.n mova ne.n vula moure» —49v—), *pendre fermança* («si li diran que.n prena fermança, prenga-la» —11r—) o *pronunciar sentència* («e en les sentències deu ésser contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència pronunciaran e el nom de les partz» —27r—).

En d'altres ocasions, es tracta de frases fetes completes, com ara *per plana paraula* («no val aquel manament e aquels testimoni o testimonis són-ne creegutz per plana paraula e sens tot sagrament» —10v—, «Lo terz cas és que si alun denant lo veguer sens carta establirà procurador contra altre, a demanar o a deffendre, e serà dupte a les parts de la procuració, que'l veguer o diga, que n'és creegut per plana paraula» —16r—).

També hi són importants les locucions relacionals de l'ordre de *en paga a* («feta estimació tantes coses de son deutor en paga de son deute que basten al deute» —18v—, «e les prenen en paga a estimació e arbiri de iuges» —19r—) o, en un altre grup, de *en manera que* («tornarà los diners e ls metrà en una taula en guisa o en manera que el creador primer los pusca pendre e aver sens tot contrast» —23v—).

Mostra del vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa
(ms. de 1272)

La mostra que us oferim a continuació ha estat feta entre els mots de contingut jurídic començats per *a*-, *b*- i *c*- dels cinquanta primers folis del ms. del 1272 del *Llibre de les Costums de Tortosa*. Aquesta tria, l'hem feta per evitar que aquest treball tingués una extensió excessiva. El nostre propòsit és de completar-la en articles posteriors.

A

ABSOLUCIÓ₁ f. 'acte d'absoldre' «en les sentències deu é(ss)er contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència p(ro)nunciara(n) e el nom de-les partz e el libel e-la resposta e totes les altres coses que Dret y-mana posar, e la/absoluc(i)ó o la co(n)de(m)pnac(i)ó e el loc, el dia e l'an e el nom de-l'escrivà» (27r, 26-27a) «vendrà q(ue) sanc(er)a e éntregra que la reta al deutor e, el sacrament fet, q(ue) li fassa carta d'absoluc(i)ó d'aquella cosa» (46v, 7-28a) «e tot so que-ls ciutada(n)s p(er) iuy li diran que-n faça axí de-p(re)son e d'estar en cal preson co(m) d'absoluc(i)on» (5v, 12b).

1. Primera documentació catalana. El DCVB només recull un, el primer —i no tan complet—, dels fragments que us oferim.

ABSOLVRE₁ v. 'declarar algú lliure d'un càrrec o obligació' «los ciutadans ponde(n)-lo absolvre e de/liurar» (5v, 17b) «e si clar no és al iúgie e els lo reus p(re)sent e l'actor absent, los iúgies dintre tres ayns ap(ré)s que-l plet s(er)à comensat poden e deue(n) absolvre lo demanat de-la instància e de-la/obs(er)vació del iuy, mas no de la demanda» (41r, 12b) «e si la part li ofer o-la-y presenta p(er)-pesones (sic) sufficiens, deu-la pendre e axí no deu pujar en la Çuda, o-l'absolva, si li serà jugiat p(er) lo (sic) ditz ciutada(n)s» (1 1r, 11a) «per so q(ue) aq(ue)la demanda sia absoluta e defenida» (60, 18a). També: 6r, 5-6b; 33v, 5b; etc.

1. Primera documentació catalana. El DCVB en recull un testimoni. Contemporàniament, dins l'obra de Ramon Llull.

ACAPTE₁ m. 'cens emfitèutic' «Són encara los ciutadans e los habitants de-la ciutat e del terme(n) de Tortosa, axí jueus co(m) x(i)ans, franchs, q(ui)tis e de/liures d'ost, de cavalgada, d'en/calz, de cenes, de questa, de toltes, de forces, de l(e)udes, de peàgies, d'a/captes, de pes e d(e)-mesuràgie, de carnàgie, d'erbàgie, de beuràgie e de tota altra cosa q(ue) servitut pusca é(ss)er nomenada» (4r, 25b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

ACCIO₁ f. 'acte o facultat d'acudir a l'autoritat judicial per defensar uns drets' «Nul servu no pot son seynor o sos seynors o ses dones en iuy apelar p(er)-so co(m) entre seynor ne servu nula acc(i)ó no nax, exceptat q(ue) si lo servu deya q(ue) és franch, que la/doncs deu e pot son seynor apelar en iuy e deu é(ss)er oyt e seguit son dret» (47v, 25a) «e si p(er)-aventura los ditz béns ere(n) vengutz a-la seynoria ans q(ue) la muler ne els creedors fossen pagatz, éls, so és sab(er) la muler e els creedors, an acc(i)ó co(n)tra la seynoria, axí co(m) la/avian co(n)tra los ditz c(ri)minosos e lur b(é)ns» (40r, 2b) «en nul cas despeses ne greuges ne mesions, ne do(n) que les partz aien fetes ne sofertes p(er) los pletz no iúgia la Cort de Tortosa, ne acc(i)on ne demanda en nul loch la/una part contra l'altre no-(n) pot aver ne moure» (31r, 6b) «el veguer ne los ne los(sic) iutges que p(er) lo veguer sean (sic; ed. Oliver «seran») eletz en los pleitz (...), si alcuna p(ro)messió o machinació s(er)à feita p(er) éls o p(er) alcu(n)s p(er) éls que s(er)vii los sia donat ne p(ro)més, no val, ne acc(i)ó ne demanda no an contra aquels qui ho aien p(ro)més p(er) si ne p(er)-altres» (15r, 6b) «En los fetz civils e pecuniaris que alcu(n) serà conde(m)pnat en acc(i)ó p(er)sonal p(er) iuy dels ciutadans en la Cort de Tortosa, oltra la sort o el cabal del demanador, que prim(er)ament se deu pagar, deu pagar lo co(n)de(m)pnat a-la Cort p(er) iustícia la q(ui)nta part de la co(n)de(m)pnat(i)ó» (30r, 6b) «E. si alcu(n) serà conde(m)pnat en acc(i)ó real o pignoraticia que sia cosa seent, nula iustícia no-se'n paga, ne se'n dóna, ne la'n poden demanar» (30v, 6a).

1. Primera documentació catalana del mot (també a Ramon Llull) i del sentit jurídic estudiat (que es troba contemporàniament només dins el llibre que ens ocupa).

ACORD₁ m. 'acte i efecte d'acordar' «Emp(er)ò és custuma que, si p(er)-aventura co(m) aquestes peynores só(n) donades o assignades per lo veger o p(er) lo deutor, que-l corredor les aurà cridades sos tres dies e aurà trobat lo co(m)prador e aurà dit e no(m)nat lo preu en la Cort a dia e ora de Cort e que Cort se te(n)ga e el veguer ab-los iúgies seran en-acort que la/atorgen al comprador p(er) iuy dels iuges» (20r, 5b) «p(er)ò tal ora q(ue) la part adv(er)sa pusca aver treslat de-la demanda (contra) él feita e a/cort de-fermar dret e de dar peynora o d'abandonar o de pugiar en la Çuda de dia» (26r, 27a).

1. Documentació no fornida fins ara. Contemporàniament es troba aquest mot a Cerverí de Girona (c. 1270, veg. DECat. s.v. cor), dins l'obra de Ramon Llull, a la *Crònica* de Jaume I i en un doc. a. 1278 (veg. DCVB s.v. acord).

ACORDAR-ACORDAR-SE v. 'decidir, pactar; avenir-se, posar-se d'acord' «Tot lo bestiar dels ciutadans o habitants de Tortosa e de-sos térme(n)s pot iaure e estar e pasturar fra(n)chame(n)t e quítia dins los térmens de la ciutat (...) e, si tala farà en-alcunes honós, lo seynor de-la/honor e tot altre ho(m) que-u veya serà creegut ab sagram(e)n(t) de-l'intrame(n)t, si q(ue) pac la tala e pac lo-ban que-y serà establít, la qual tala p(er)-iuy dels ciutada(n)s va(n) veer dos p(r)òmens o tres o més si les partz so acorde(n) demés de-tres» (8v,

28a) «Totz los bans e ls establiments que s fan ne s deuen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos t(ér)mens s'establexen e s fan e s deue(n) fer en la ciutat p(er) lo balle(sic) del Temple e de Moncada q(ue) sien en la Cort p(re)sens e p(er) los ciutadans e pode(n) posar e metre qual que pena éls se vule(n) ab que totz ensems s'a/corde(n) en alò a ffer» (35r, 8a).

ACÓRRER₁ v. 'acudir a pagar un deute, acudir' «és custuma que con la peynora és cridada p(er) lo corredor axí co(m) desús és dit e és venguda a la venda e és iugiat al veget p(er) los ciutadans eletz iúgies en aquela venda que faça assaber al deutor si y vol acorre, e lo veget aurà dit al deutor si y vol acorre, e lo deutor dirà e respondrà al veget que hoc acorre, lo veget de continent deu dir e manar a aquel deutor que sia en la Cort lo primer dia que venga de Cort que sia dia de Cort e ora e que Cort se tenga e el deutor deu dir a dema(n)da del creador als iuges que vol acorre a aquella peynora e los iúgies de continent deuen-li dir: d'aquí tro a ·X· dies y aiatz a/corregut e, si acorregut no i avetz, iugiam la venda al conprador p(er) lo p(re)u p(re)tatxat, e, si dins aquels ·X· dies no y a acorregut, que aia pagat lo creador de son deute, o que se'n sia amb-él posat, la venda és ferma e estable» (20v, 27a, 28a, 3b, 11b, 14-15b i 18b) «e cant que la venda de les coses seens sia jugiada de fer per juy d'aq(ue)ls qui la jugiaran, lo veget deu fer saber al deutor s-y vol acorre e, si vol acorre e diu: jo-y acorreré, los jugies deuen-li assignar dia que aia pagatz son creador e, si no u a, que vala ve(n)da que serà jugiada» (14r, 18-19a) «los iutges deuen dir al veget en axí: en veget, fetz-ho saber al deutor e deitz-li si hi vol acórrer; e, si diu que no, lo veget al primer dia de Cort e ora de Cort e que Cort se tinga, a demanda del creador, deu dir als iutges: io trobe aital ho(m) e axí co(m) avietz iutyat dix-li e fiu-li saber si volia acórrer a aital peynora que avia assignada a sson creador» (18r, 25a i 4b) «e la fatida (sic; ed. Ol-«fadiga») del deutor en axí q(ue) p(er) tres vegades él citat e que verament o sia e no y volch acorre» (27v, 9a).

1. Primera documentació del mot —el DCVB en recull un sol testimoni (contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull) i amb aquest sentit (sense cap altra documentació contemporània).

ACTA₁ f. 'escrit en què es constata legalment un fet, un acord, etc.' «Esc(ri)ptures públiq(ue)s són dites cartes públiq(ue)s o actes fetes dena(n)t juges o àrbitres p(er) notari públich» (46r, 15a) «En totz los pl(e)tz q(ue) n en(sic) la Cort se menen o s pledegen se pode(n) pode(n) (sic) pledegiar e menar ab actes e sens actes escriptures o se(n)s escriptures si les partz se volran en axí (...) e taxaci)ó alcuna sobre aquestes actes o esc(ri)ptures no és posada ne taxada» (28v, 17b, 18b i 26b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DECat. —que no recull cap dels exemples fornits en aquesta ocasió—, però no pel DCVB.

ACTOR, ORA₁ m. i f. 'demandant, persona que demana justícia o demanda algú davant un tribunal' «l'actor, so és lo demanador, deu p(ro)var p(er) cartes o p(er) testimonis o p(er) scriptures públiq(ue)s, q(ue) dret ne

raon no vol q(ue) les cartes de son av(er)sari, so és del demanat, l'actor deman q(ue) li sien mostrades en iuy ne-n prou son enteniment, car ab les sues armes cové(n) que vensa e no ab aqueles del demanat p(er)-so co(m) l'actor...» (46r, 25a, 3b i 9b) «que lo dit demanat, si son actor se vol, p(er) iuy e p(er) s(entè)nc(i)a dels ciutadans deu iurar en-axí co(m) los iúgies en-alò eletz lo declararan» (24r, 14b) «A tot hom estrayn q(ue) sia deutor o fermaça o malfetor pot emp(ar)ar lo veger per iuy dels ciutada(n)s de Tortosa a demanda de-l'actor» (33r, 23b).

1. Primera documentació catalana del mot (contemporàniament, també dins l'obra de Ramon Llull) i del sentit (documentat també pel DCVB en un doc. a. 1418). El DCVB i el DECat. esmenten que el mot es troba amb aquest sentit dins l'obra que ens ocupa i el DCVB en fa una citació.

ACUSADOR,-ORA₁ m. i f. 'que acusa' «Les penes que-ls ba(n)s sob(re)-ditz ne en los establimentz són ne seran posades se partexen axí: so és saber que-l t(er)s n'a la seynoria e l'altre t(er)s n'a la comú de la ciutat e el terz lo trobador o-l'a/cusador» (35r, 4b) «q(ue) la seynoria n'agia-l t(er)s e lo comú l'altre t(er)s e l'a/cusador l'altre t(er)s remane(n)t» (44r, 18-19b).

1. Contemporàniament es troba dins la traducció catalana dels *Usatges de Barcelona*. Ni el DCVB ni el DECat. no fan cap esment de l'ús d'aquest mot dins l'obra que ens ocupa.

ACUSAR₁ v. 'denunciar la culpabilitat d'algú, assenyalar algú com a culpable' «ren q(ue)-n/p(r)ès y sia no val ne deu valer ne negu(n) q(ue)-l'aia fet no-(n)'és tengut en-re(n) ne nul temps no-n deu ne-(n) pot é(ss)er blasmat ne acusat» (50v, 16a) «seynós ne lur lochtene(n)t p(er)-sí ne p(er) altre no po-de(n) acusat civil ni criminal nul hom jueu ni x(i)an en-Tortosa ne en sos t(ér)mens» (6r, 16a) «Si alcun serà acusat a-mort o a-truncac(i)ó o talame(n)t de membre o serà demanat q(ue) estia a-talion per qual/q(ue) en/iúria q(ue)aia feta, nula fermansa d'aquel no deu é(ss)er p(re)sa ne reebuda» (40r, 4a).

1. Primera documentació catalana. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull. Ni el DCVB ni el DECat. no forneixen cap testimoni ni cap esment de l'ús del mot dins els *Costums*.

AFRANQUIR₁ v. 'alliberar, fer franc' «totz cantz q(ue) béns lo dit catiu o-s(er)vu aurà, ia sia so q(ue) la franquea li sia donada, són d'aq(ue)l seynor q(ue)-l'aurà a/franqui)t o de sos fils» (48v, 3b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

AFRANQUIT,-IDA₁ m. i f. 'alliberat,-ada' «Car les obres dels ditz affranq(ui)tz q(ue) són apelatz lib(e)rtz són enteses en dues coses: en fer e no fer» (47v, 3a).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB no en dona cap.

AFRONTACIÓ₁ f. (usat sempre en plural) 'límits d'un terreny o d'una

casa' «ab-les carreres que a-aquels lauramentz novels auran feytes e ab-totes lurs intrades e exides e affrontacions» (4v, 14b) «Les cartes de-les vendes iudicials que seran fetes p(er)-dret del creador en la Cort deue(n) contenir assò en si: lo nom del creador q(ue) ve(n) e el (sic) q(ua)ntitat del deute p(er) què ven e el preu p(er) q(uè) e la cosa q(ue) ven seent e o-movent e, si és seent, les affrontac(i)ons» (27r, 26-27b) «Si alcu(n) se clama dena(n)t iúgie no és tengut de- nomenar la/acc(i)ó p(er)-la qual demana, mas deu posar lo fet e la q(ua)ntitat de so q(ue) demana o altres coses mobles o seens que demana e, si és seent, deu-hi posar les affrontacions e el loc o/n-és» (43r, 24a).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB només forneix un testimoni del mot, que és dels *Costums*.

ALFORRIA₁ f. 'afranquiment d'esclau' «so és de convineses(sic) fetes entre seynors e s(er)vus sobre frach(e)a (sic) e alfforia e estat de franchea» (48r, 8-9b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECLC.

ALINEACIÓ₁ f. 'acte de transmetre a un altre la propietat d'una cosa' «car si o-fayen, so q(ue) fer no deue(n), aq(ue)la venda o aliena/c(i)ó o-minvament q(ue) fos feyt de-la franq(ue)a o-libertat ne d'altres coses no-val res ne pot valer» (8r, 27-28b) «e si p(er)-aventura co(n)tra assò és fet, la venda ne alienac(i)ó no val, e és axí co(m) si ve(n)da ne alienació no-y era fefeta (sic; ed. Oliver: «feta»)» (43r, 6-7a i 8a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

ALIENAR₁ v. 'transmetre a altri la propietat d'alguna cosa' «e en/cara vendre e alienar tot so q(ue) aq(ui) farà axí con la sua p(rò)pria cosa sens enbargament e contrarietat d'alcuna p(er)sona» (2v, 16b) «Minvar de franch(e)a ne d'altres coses no la pode(n) la dita univ(er)sitat, ne els béns del comú alienar en don ne en minva del comú» (8r, 21b) «lo dit preu deu-li é(ss)er de/liurat e q(ue)l tenga si-s vol tro totz los béns del demanat sien venutz e alienatz» (23v, 20b) «Con plet és come(n)sat sobre real acc(i)ó, l'actor ne el defenedor lo dret q(ue) an en la dita cosa o cuide(n) aver no-l pode(n) vendre ne alienar tro s(entè)n(c)ia y sia donada» (43r, 1-2a). També a 7r, 6a.

1. Contemporàniament es troba en la traducció catalana dels *Usatges* i dins l'obra de Ramon Llull.

ALLONGAMENT m. 'dilació, pròrroga' «E si el demanat ans que la Cort sia tenguda aquel dia que manat li serà se posarà ab-la part de tot en tot o-n'aurà alcun alongament d'aquel dia e no serà a-la Cort e lo veguer o el batlle de Moncada, p(er) ço co(m) no sabrà que posat se sia ab la part, vol fer demanda co(n)tra aquel demanat» (10v, 19a) «E/np(er)ò si aquest q(ui)-s serà

obligat sotz pena de la iustícia al veger se posarà ab son creador dins aquels te(m)ps en q(ue)s s(er)à obligat o de/pux ans que'l creador n'àgia fet clams al veger axí d'alongame(n)t gran o poch co(m) de paga lo veger ne la seynoria no-li poden fer demanda d'aquela iustícia» (33r, 1a).

ALLONGAR v. 'diferir, prorrogar' «e lo demanat p(ro)va p(er)lo demanador o p(er) altre sol un testimoni que lo demanador l'a/longa o que se'n posa ab-él» (10v, 28a) «car en aq(ue)st dia se deu fer la venda e deu é(ss)er liurada e atorgada e iugiada a-aq(ue)l qui pl(us) y p(ro)meta en-aquel esta(n)t, car d'aquel dia enant no-s deu cridar ne alongar, que la venda no-s falça e és ferma e estable, que no-s pot revocar p(er)-nul hom» (20v, 8a).

ALOU m. 'domini ple, absolut i lliure, franc de serveis i de tota prestació real o personal, sobre béns immobles' «an los ciutada(n)s e habitants de Tortosa en la ciutat e en los t(ér)mens cases e casals, maries(sic) e ortz e viynes e camps e totes altres honors e possessions fra(n)ch(e)s e q(ui)ties e deliures sens tota servitut e usàgie, q(ue) no-n són tengutz de-fer en-p(er)sones ne en-dinés, e p(er)-franch alou, exceptatz aq(ue)ls qui-u tenen a-cenz o a p(ar)t p(er)-altres» (4r, 15b).

AMINISTRACIÓ₁ f. 'acció d'administrar' «Lo veguer o son delegat iura que en-la sua aministrac(i)ó de-la vegueria tenrà e guardarà raon e iustícia a totz hòmens x(i)ans, iueus e a sarrayns» (9r, 16-17b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

APEL·LACIÓ₁ f. 'acte d'apellar contra una sentència' «An encara los ditz ciutadans de Tortosa totes les app(e)llac(i)ons e cognic(i)ons dels feytz e pronuntiac(i)ons de sentències de totz pleytz que-n Tortosa ne en-sos térmens se mene(n)» (5v, 7a) «Mentre q(ue)-l plet p(ri)ncipal dura o apelac(i)ó p(er) nula raon nula cosa no-y-és ne-y deu é(ss)er en/novada» (46r, 4a). Veg. també 36r, 11-12a.

1. La primera documentació, imprecisa cronològicament, dins el DCVB és en un document dels Templers del segle XIII. Els testimonis ara recollits són desconeguts del DCVB i del DECat. Pel que fa a la tria entre «apellació» i «apellació», seguim el criteri del DECat., el qual si bé recull «apellar», «apell», «apellador», etc., té per culta la forma en *-ió*, criteri que sembla que és abonat per la primera documentació que fornim del mot dins l'article, on apareix al costat del cultisme *cognició*.

APROVAR₁ v. 'jutjar bona una acció' «lo q(ua)l dit Comte donà franq(ue)-es e libertatz e costumes als habitants de Tortosa e de sos térme(n)s segons q(ue) dintz en-aq(ue)st libre és contengut e p(er) los successors seus són ap(ro)-vades e co(n)firmades» (1r, 10b).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB cita un fragment de l'ed. Oliver que no trobo dins el ms. de 1272.

ARBITRE₁ m. 'jutge nomenat per les parts que decideix un litigi' «Esc(ri)ptures públiq(ue)s són dites cartes públiq(ue)s o actes fetes dena(n)t juges o àrbitres p(er) notari públich» (46r, 16a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

ASSEGURAMENT₁ m. 'acte i efecte d'assegurar' «Si alcun hom a-feyta alguna mala feta en ciutat de Tortosa o en sos térmens e p(er) regart de-la seynoria e d'aq(ue)ls a.q(ui) aurà feta aq(ue)la mala feita q(ue) no-l prenen o no-n prengen ve(n)giansa leixarà la ciutat (...) un ciutada(n) de la ciutat lo pot assegurar tres dies en la ciutat o en sos t(ér)mens e dins aquels tres dies poden e deuen tractar de posa (...) en axí emp(er)ò que aq(ue)l q(ui) aquel assegurame(n)t farà ne darà deu dir (...) ans que aquel malfeytor sia en la ciutat al veget e als batles de-la seynoria e a-la part adv(er)sa co(m) él l'a-segurat e q(ue)n tractarà posa» (43v, 22b) «q(ue) pus ·I· li a fet aquest assegurame(n)t que cascun dels altres ciutada(n)s lo-y pusq(ue)n fer en aq(ue)la venguda p(er) so co(m) tantz s(er)ien los asseguraments si en-totz s'en/tenia q(ue) ia més la part adv(er)sa no podria aver ne co(n)seguir son dret» (44r, 13 i 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins la *Crònica* de Jaume I.

ASSEGURAR v. 1. 'atorgar a un enemic o un malfactor la seguretat de no fer-li mal, en cert temps o sota certes condicions' vid. s.v. ASSEGURAMENT, al primer dels exemples de que us hem proveït / 2. 'donar seguretat o confiança' «ans lo dit preu deu é(ss)er donat e liurat a-aquel creador qui aq(ue)les coses o peynora aurà venudes o fetes vendre, e/n axí emp(er)ò que assegur en poder del veget als altres creadors p(er)-bones e planes e sufficientz segurtatz que, si los béns d'aquel demanat no bastaran e-y aurà altre creador que primer e mils y-sia que él, que él en ben e en pau e sens tot contrast tornarà los diners e-ls metrà en una taula en guisa e en manera que el creador primer los pusca pendre e aver sens tot contrast e axí açò fet assegurat lo dit preu deu-li é(ss)er de/liurat» (23v, 2-3b i 16b).

ATORGAMENT₁ m. 'acció d'atorgar' «lo veget e els iuges an a cessar en aq(ue)la saó d'aquel atorgament, que no-l façen al comprador ne al creador» (20r, 11b).

1. Contemporàniament en un document dels Templers i dins l'obra de Ramon Llull.

ATORGAR v. 'concedir, reconèixer' «e si atorga la comanda lo veget p(er) juy dels p(ro)hòme(n)s deu pendre e vendre tantz dels béns seus movens si-ls troba, si-no seens, de co(n)tine(n)t sens peynora de ·X· dies e se(n)s altre alongame(n)t, tro lo demanador sia pagat de la comanda atorgada» (11v, 21a i 1b) «en la Cort a dia e ora de Cort e que Cort se tef(n)ga e el veget

ab-los iúgies seran en-acort que la atorgen al comprador p(er) iuy dels iuges» (20r, 5-6b) «lo deutor (...) deu iurar si atorga la demanda, qu-él pagarà co(m) o aia o Déus lo-y darà, l(e)vat son mengiar e son vestir, e si no la atorga, la demanda, que...» (22v, 19a i 23a).

ATRESSÍ₁ adv. 'així mateix, també' «ciutadan és dit q(ui) és nat dintre en-Tortosa o en sos t(ér)mens atressí és dit e és ciutada(n) tot altre ho(m) q(ui) en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat p(er) ·X· ayns o plus» (30r, 10a) «E si no atorgarà la dema(n)da q(ue) hom li fa atressí deu lo veger lo primer dia de Cort q(ue) venga...» (33v, 9b).

1. Hem tingut interès a incorporar el mot «atressí» en aquest estudi perquè té un és essencialment jurídic i perquè volem fornir una nova prova que la forma tradicional en català és «atressí» (ja des de les *Homilies d'Organyà*) i no pas «altresí» (documentada només per diccionaris dels segles XIX i XX). Considerem, doncs, molt discutible la decisió de la GEC de fer-ne l'entrada per «altresí».

AUTENTICAR₁ v. 'donar autenticitat, declarar autèntic' «és custuma p(ro)-vada, manifesta e autenticada que-l veguer ne los ne los(sic) iutges que p(er) lo veguer sean eletz en los pleitz no deue(n) recebre servii de-les parts» (15r, 20-21a) «Tot treslat q(ue) sia mostrat en iuy no deu é(ss)er creegut, ia sia so q(ue) subsc(ripci)ons hy aia d'esc(ri)vans, si doncs no serà autenticat p(er) la Cort» (46v, 5b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

AUTORITAT₁ f. 'dret o poder d'imposar obediència' «Tot ladre o robador, herégie, sodomita, robador d'ortz o de viynes o de camps o de bestians o d'altres coses feén aq(ue)l crim pot hom pendre francame(n)t e quítia ab armes o sens armes p(er)-sa p(rò)pria autoritat» (43r, 11b) «Les cartes de-les vendes iudicials (...) deue(n) contenir (...) nom del veguer e dels iúgies q(ue) iúgien la venda e la auctoritat d'èls» 28r, 7a) «Atressí pot hom pendre per sa p(rò)pria auctoritat cavayl e tota cavalgadura e tota bèstia grossa e menuda» (43v, 4a). Veg. també 31v, 14-15b.

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

AVENIR-SE v. 'acordar, posar-se d'acord' «Dementre lo catiu o la cativa, o servu o serva dégia re(n) de-la reensó p(er) q(uè) serà taylat ab son seynor, tota/via reman lo la seynoria devés lo seynor ab q(ui)-s serà avengut» (49r, 5a) «Convine(n)çes q(ue) sien fetes en/fre deutors q(ue) les dema(n)des que contra éls se fa o-s deu fer q(ue)-ntr-éls sin (sic; cal llegir-hi «sien») partides e cascu(n) que sia tengutz a respondre al creedor segons q(ue)-n entr-éls se-n'ave(n)dran» (50r, 18-19a). Veg. també 34, 14-15b: «que-s'avi(n)gen del preu».

AVINENÇA₁ f. 'acord, acte d'avenir-se' «fo feta entre'l dit Maestre e els frares del temple e ensems ab lo noble en Ramo(n) de Moncada e los ditz ciutadans de Tortosa sobre'l pleyt desús dit avinença e amigable composicion» (1v, 4b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

AVOCAT₁ m. 'el qui té com a professió de donar parer sobre qüestions de Dret i de defensar interessos d'altri, especialment en causes i judicis davant els tribunals' «Nul hom que estia e ús en la Cort offici de iúgie o d'avocat, lo veger no'l deu ne'l pot pendre en-ferma(n)ça p(er) nul plet ne p(er) nula cosa» (42r, 9b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

2. La forma *avocat* apareix també en el ms. de 1277-79 (per exemple al foli 25v), però dins el ms. de 1272, que aquí estudiem, apareix més endavant (foli 55v) la forma *advocat*.

B

BAN₁ m. I 'ordre, prohibició' «Totz los bans e ls establiments que s fan nes deuen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos t(ér)mens s'establexen e s fan e s deue(n) fer en la ciutat p(er) lo balle del Temple e de Moncada q(ue) sien en la Cort p(re)sens» (34v, 6b) «e l'una part d'aq(ue)stes tres ne fayl so és saber lo batle del Te(m)ple e de Mo(n)cada o els ciutadans re(n) que faça bans e-stablime(n)tz no val ren ne s deu seguir ne nul hom no n'és tengut d'obeir ne y és oblig(a)t en ren» (35r, 16a)/2' multa, pena pecuniària' «e si tala farà en-alcunes honós lo seynor de la honor e tot altre ho(m) que u veyà serà creegut ab sagramen(t) de l'intrame(n)t si q(ue) pac la tala e pac lo-ban que y serà establít» (8v, 24a) «e si ban y serà posat p(er)-los seynors e p(er)-los ciutadans fet lo sagramen(t) d'aquel q(ui)-ls y aurà trobatz deu pagar aq(ue)l ban aquí posat, del qual ban an los seynors lo tertz e el seynor de la honor lo tertz e el trobador l'altre tertz romanent» (8v, 7, 10 i 11b) «Et si fara(n) co(n)tra deue(n) p(er)dre totes les coses q(ue) s(er)an trobades en aq(ue)ls obradors ne tenes, la qual pena o coses se deue(n) é(ss)er partides e s parte-xe(n) los altres bans, so és saber q(ue) la seynoria n'ágial t(er)s e lo comú l'altre t(er)s e l'a/cusador l'altre t(er)s remane(n)t» (44r, 16b).

1. Contemporàniament dins la trad. catalana dels *Usatges de Barcelona*.

2. Primera documentació catalana del mot amb aquest sentit, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

3. Encara que la lectura immediata ens remet a la idea de *banda* 'sector social', l'acarament amb l'exemple anterior i la constatació que contemporàniament no hi ha cap altra documentació d'un hipotètic *ban* 'estament' ens menen a la conclusió que cal entendre-hi 'es distribueixen com les altres multes'.

ban 'estament', V. ban.

BANC₁ 'escó' «Sarrayns e iueus en la Cort de Tortosa deue(n) seer als peus dels x(i)ans e no en-altre loch, so és saber als peus dels p(ro)hòme(n)s qui seen e-ls banchs sobiran (sic)» (44v, 8b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins Ramon Llull.

BANDIMENT₁ m. 'acte de citar públicament algú com a culpable, cominar-lo a comparèixer davant el jutge per respondre a l'acusació' «L'escrivan de-la Cort deu escriure e-l libre ap(ré)s que-l sagrament aurà fet axí co(m) dit és los clams (...) e es/tablimens e bandimens e publicar los testimonis co(m) dels iúgies li sia manat» (26v, 3-4b) «En aq(ue)sta metexa forma se cride(n) e-s deue(n) cridar los bandimens ca(n) só(n) fetz p(er) iuy dels ciutada(n)s» (35v, 25a).

1. Primera documentació catalana del mot. El verb *bandir* també es troba per primer cop en el manuscrit objecte del nostre estudi, però no a la part analitzada fins ara (veg. 267r, 24a).

BATLLE,-ESSA m. i f. 'persona encarregada d'administrar justícia en nom del senyor feudal' «e lo veguer o el batle de-Moncada p(er)-ço co(m) no sabrà que posat se sia ab la part vol fer demanda co(n)tra aquel demanat» (10v, 21a) «car si totz ensem no-s'a/corde(n) e l'una part d'aq(ue)stes tres ne fayl so és saber lo batle del Te(m)ple e de-Mo(n)cada o els ciutadans re(n) que faça bans establime(n)tz no val ren ne-s deu seguir ne nul hom no-n'és tengut d'obeir ne-y és oblig(a)t en ren, e és lo batle del Temple una d'aq(ue)stes tres pars, e la segona lo batle de-Moncada, o aquels que p(er) él y seran, e la terça part és los ciutada(n)s» (35r, 14a, 20a i 22a) «si-l veguer no-u vol fer, fa-o-lo bayle de-Moncada e, si aquel no-u vol fer, lo baytle del Temple o el comanador, que-u deu fer o-fer fer» (5v, 19 i 21a) «Tutz los bans e-ls establiments que-s fan n-es deuen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos t(ér)mens s'establexen e-s fan e-s deue(n) fer en la ciutat p(er) lo balle del Temple e de-Moncada q(ue) sien en la Cort p(re)sens» (35r, 3a).

BEURATGE₁ m. 'impost sobre el consum d'aigua per part del bestiar' «Són encara los ciutadans e los habitadors de la ciutat e del terme(n) de Tortosa, axí jueus co(m) x(i)ans, franchs, q(ui)tis e de/liures (...) de l(e)udes, de peàgies, de captés, de pes, e d(e)-mesuràgie, de carnàgie, d'erbàgie, de beuràgie e de tota altra cosa q(ue) servitut pusca é(ss)er nomenada» (4r, 27b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

2. Cf. DCVB s.v. ABEURATGE (4).

BLANCS₁ m. pl. 'gent pobra' «Item los blancs, so-és la jent pobra, deue(n) pagar segons q(ue)-ls ciutada(n)s ordenen o volen ordenar sens tot contrast» (7r, 9b).

1. Lectura claríssima. Única documentació de l'ús d'aquest mot en aquest sentit que he pogut localitzar. Aquest mot no apareix en l'ed. Oliver amb el mateix sentit; en el fragment de què ens ocupem transcriu: «A gent pobre deu pagar...», amb una nota d'esmena de «A» per «La». Després d'haver estudiat detingudament aquest mot, he arribat a la conclusió que segurament deu ser una referència als espais en blanc que hi havia, en els llibres de repartiment dels diversos impostos del comú, a la dreta i a l'esquerra dels noms dels pobres que quedaven francs del pagament d'aquell impost. Els ciutadans que l'havien de pagar portaven a la dreta la quantitat corresponent i a l'esquerra una aspa.

BOVALATGE₁ m. 'tros de terra tancat per a pastura' «Seynors ne cavallers, clérégues ne religiós, ne altres p(er)sones no pode(n) fer vedatz en alcun loc dintre el t(er)men de Tortosa als ciutadans ni als hò(m)ens de Tortosa ni de sos térmens, mas pode(n) aver bovalages covinetz (sic) e aquels q(ue)ls ciutadans s'a/corde(n) ne-ls parega bons ne covine(n)tz» (8v, 21-22b).

1. Única documentació catalana del mot fornida pel DCVB i pel DECat.

BRAÇATGE₁ m. 'feina que fa el bracer en les collites' «Alò metex és en/tès de hom logader que loga sa p(er)sona o sa bèstia o ses coses e demanda son loger o son brassàgie, co(m) lo demanat atorga lo loger o el brassàgie, que li'n deu é(ss)er assignada e donada peynora axí co(m) de comanda en totes coses» (23r, 5b).

1. Es tracta d'una de les més venerables documentacions d'aquest mot. El DCVB no la recull (les que en recull són posteriors). El DECat. recull un altre testimoni d'aquest mot dins el *Llibre de les costums*, però no el nostre, que no es troba en l'ed. Oliver.

C

CALÚMNIA (sagrament de ————)₁ f. 'acte de jurar les parts litigants, al principi del plet, que no procedeixen ni procediran de mala fe' (DCVB) «dret ne raon no vol q(ue) les cartes de son av(er)sari, so és del demanat, l'actor deman q(ue) li sien mostrades en iuy ne-n p(ro)u son enteniment car ab-les sues armes cové(n) que vensa (...) e aq(ue)st sagrament se fa tota/via p(er) custuma de Tortosa en loc del sagrament de calú(m)pnia» (46r, 22b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB, ni pel DECat.

CARTA₁ f. 'document escrit de caire jurídic' «los quals pleytz se deuen de/terminar e de/fenir e iugiar segons que en la Carta de Flix és contegut (sic)» (5v, 4a) «nula demanda p(er) fetz altruys civils ne criminal (sic) no-n pode(n) fer si no ta(n) solame(n)t del coltel e de la lança e d'espaa co(n)tra altres tretz que pode(n) demanar segons que en la Carta del comte és co(n)ten-gut» (6r, 25a) «Item esc(ri)t que de-les cartes iudicials que-s fan en la Cort, axí de vendes, de sentè(n)cies, tutories e creations co(m) d'altres cartes e d'a-

queles cartes o treslatz que an obs auctoritat de la Cort» (14r, 24a, 28a i 1b) «els iutges, açò oït, deue(n) dir a l'escrivà feiz-li la carta. Lo qual escrivà sens tot embarch e contrast deu fer la carta e, la carta feita, lo veger e-ls iutges deuen(n)-la fermar e fer lur senyal de lur p(rò)pria man, si escriue(n), e, si no escriue(n), l'es/crivà deu-hi fer lur senyal, e el seu atressí, e la carta axí fermada deu-la liurar al comprador» (18r, 11b, 14b i 20b) «en les sentències deu é(ss)er contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència p(ro)nunciara(n), e el nom de-les partz, e el libel, e la resposta, e totes altres coses que dret y-mana posar, e la absoluc(i)ó o la co(n)de(m)pnac(i)ó, e el loc, el dia e l'an, e el nom de-l'es/crivà, segons q(ue)-n-tota carta pública se posa» (27r, 2b) «Les cartes de-les vendes iudicials que seran fetes p(er) dret del creador en la Cort deue(n) contenir assò en si:...» (27r, 17b) «Aq(ue)sta possessió sobredita se liura tota ora e-s iúgia ans del plet come(n)sat o de-pux, car ap(ré)s de plet comensat, si és clar al iúgie p(er) co(n)fessió de la part o per testimoni o p(er)-cartes, pot-hi donar s(entè)n(c)ia e menar la s(entè)n(c)ia a execució» (41r, 5b) «Però si ladre és cobrada la sua cosa deu-lo redre a-la Cort segons q(ue) en la Carta de-la Població és contengut» (43r, 24b).

1. Ni el DCVB ni el DECat. no forneixen cap testimoni d'aquest mot dins el nostre codi.

CENA₁ f. 'tribut que pagaven els pobles, en diners o en espècies, per al sosteniment de l'alimentació del rei o del senyor feudal' «Són encara los ciutadans e los habitants de la ciutat e del terme(n) de Tortosa axí jueus co(m) x(i)ans franchs, q(ui)titis e de/liures d'ost, de cavalgada (...) de cenes, de queta, de toltes, de forces, de l(e)udes, de peàgies» (r, 23b).

1. Es tracta segurament de la primera doc. catalana d'aquest mot amb aquest sentit.

CENS₁ m. 'tribut que es paga al senyor de béns immobles, a perpetuïtat o per un temps llarg, com a conseqüència d'un establiment o contracte emfitèctic' «an los ciutada(n)s e habitants de Tortosa (...) cases (...) e camps e totes altres honors e possessions fra(n)ch(e)s e q(ui)ties e deliures sens tota servitut e usàgie, q(ue) no-n són tengutz de-fer en-p(er)sones ne en-dinés, e p(er) franch alou, exceptatz aq(ue)ls qui-u tenen a-cenz o a p(ar)t p(er) altres» (4r, 17b) «donacions axí d'onors co(m) de cases o d'altres coses q(ue) sien donades a cens o a part q(ue) no valen si esc(ri)pt(ur)es no-y só(n) fetes p(er) man pública» (50r, 27a).

1. Es tracta sens dubte d'una de les primeres documentacions catalanes de mot, posterior, però, a la fornida pel *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* i que és de la primera part del segle XII.

CENSAL₁ m. 'dret de cobrar una pensió a cànon anual com a contrapartida d'un capital donat' «Convinensa q(ue) a-bona fe és feta, ia si/a-ssó q(ue) esc(ri)ptura d'aquela no aparega ne-y sia feta, si p(er) altres p(ro)ves lo fet se pot provar, o per co(n)fessió de la part, és obs(er)vada e obtenguda, exceptat fet de censal» (50r, 23a). Veg. també 3v, 19a.

1. Primera documentació del mot ja enterament en forma catalana. També dins l'obra de Ramon Llull.

CITACIÓ₁ f. 'convocatòria personal de caràcter oficial' «si la citac(i)ó li serà feta que sia en la Cort» (12r, 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament en la Crònica de Jaume I.

CITAR₁ v. 'convocar oficialment una persona' «e si alcun se clamarà d'altre de comanda, deu é(ss)er citat axí co(m) de/sús és dit de fetz civils» (11r, 19-20b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament dins la Crònica de Jaume I.

CIUTADAN₁ m. 'natural d'una ciutat' «Ite(m) ciutadan és dit q(ui) és nat dintre en Tortosa o en sos t(ér)mens, atressí és dit e és ciutada(n) tot altre ho(m) q(ui) en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat p(er) .X. ayns o plus» (30r, 8a i 11a) «lo veguer deu elèger un ciutadan d'aq(ue)ls que són en la Cort» (11r, 24-25b) «tota cosa q(ue) a·p(ro)pri ús dels ciutadans o habitants o del ciutadan o habitador fer volrà o·li p(er)tayn de fer» (3r, 28a-1b i 2b) «les quals costumes e franq(ue)es los ditz ciutadans (atenció! a l'ed. Oliver «ciutadans») e habitants» (1v, 4-5a) «(...) demana(n)t de la una part, e els ciutada(n)s de la ciutat de Tortosa defenent de l'altra» (1v, 16-17a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Mot documentadíssim en aquesta obra. Contemporàniament a Jaume I i Ramon Llull. Cf. s.v. HABITADOR.

2. D'aquest cas i d'altres de semblants en parlarem quan arribarem a l'article MANIFEST.

CLAM m. 'demanda, denúncia, querella o reclamació judicial' «Lo dit escrivà deu esc(ri)ure e·l libre de la Cort los clams e totes les demandes q(ue) la un contra l'altre volrà posar ne demanar» (25v, 17b) «co(m) lo juy de la Cort segons que la Cort a·acustumat a de/sús co(n)tengut hy és donat a clams del demanador» (23r, 11a) «p(er)ò si clams ne són feytz d'alcunes males feytes, pot·lo pendre et deu·lo amenar en la plaça denant los ciutadans e deu dir lo clam e nomenar qui·s n'és clamat» (5v, 1 i 6b).

CLAMADOR₁ m. 'qui posa clam o denúncia contra algú davant l'autoritat judicial' «Lo veguer no pot ne deu pendre nul hom sens clamador» (5v, 1b) «Et si p(er)·aventura s(er)à l'actor p(re)sent e el reus absent en/axí que s(entè)n(c)ia donar no·s i pusca, lo dit clamador deu é(ss)er més en possessió dels béns axí co(m) dit és de/sús» (41r, 18-19b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CLAMANT₁ m. 'qui posa clam o queixa d'algú davant l'autoritat judicial' «e si no-li nomena lo nom del clama(n)t no-val aquel maname(n)t ne cau en pena neguna aq(ue)l a-qui hom aurà feyt lo maname(n)t» (10r, a-b) «ab que don fermansa sufficient que farà dret a-son clama(n)t de la demanda q(ue) li fa» (34v, 5a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament en la Crònica de Jaume I.

CLAMAR₁ v. 'posar clam d'algú, queixar-se'n davant l'autoritat judicial' «alcun hom x(i)an o jueu o sarrayn se clamarà a-él d'altre x(i)an o jueu de feytz civils» (9v, 13b) «Mas si p(er)-aventura aq(ue)l q(ue) p(er) altre se s(er)à obligat deutor o ferma(n)sa no serà en la t(er)ra ne en loch on lo pusca co(n)venir e clamar d'él e lo creador volrà cobrar son deute d'aq(ue)l q(ui) p(er) altre li serà obligat deutor o fermansa; no s(er)à en la t(er)ra ne en loch on lo pusca co(n)venir e clamar d'él e lo creador volrà cobrar son deute d'aquel q(ui) p(er) altre li s(er)à obligat deutor o ferma(n)sa e se'n clamarà en la Cort» (31v, 28a, 5b i 9b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

2. La repetició del fragment que ve a continuació, causada per la reaparició de «obligat deutor o fermansa», abona la possibilitat que es tracti d'una transcripció d'un manuscrit anterior. Aquesta possibilitat té d'altres arguments favorables, com és el cas del costum que fa referència a la troba de sarraïns.

CLAMATER₁ m. 'clamant, el qui es clama d'algú' «si lo veguer no volrà fer o usar son officy ne fer dret als clamaters sens alcuna raó que no s(er)à iusta e raonable» (15r, 21b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

COBRAR₁ v. 'rebre, readquirir' «e axí lo pobre co(m) lo rich pogués aver e conseguir son dret egualme(n)t e cobrar cascun so q(ue) seu és» (1v, 20b) «dins un an e un dia pot e deu cobrar la dita peynora, qui's qui la tenga ne la poseesca, pagant aquela quantitat p(er) què serà venuda» (18v, 11a) «e lo creador volrà cobrar son deute d'aq(ue)l q(ui) p(er) altre li serà obligat deutor o fermansa» (31v, 1b).

COGNICIÓ₁ f. 'acte de conèixer, coneixement judicial d'un assumpte' «An encara los ditz ciutadans de Tortosa totes les app(e)llac(i)ons e cognic(i)ons dels feytz e pronuntiac(i)ons de-sentències de totz pleytz que-n Tortosa ne en-sos térmens se mene(n)» (5v, 8a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat (aquest darrer parla del tercer quart del segle XIV).

COMANADOR m. 'cavaller de l'orde dels Templers que té encomanada una determinada funció i amb un grau de dignitat o jerarquia' «si-l veger no-u vol fer fa-o-lo bayle de Moncada e si aquel no-u vol fer lo baytle del Temple o el comanador, que-u deu fer o-fer fer» (5v, 22a).